

Finaal-paleolithicum, mesolithicum en neolithicum te Lier-Sion (Provincie Antwerpen, BE)

Philippe CROMBÉ, Gunther NOENS,
Aaron VERLEYSEN, Dimitri TEETAERT,
Marie LEFERE, Mathieu BOUDIN & Ignace BOURGEOIS

1. Inleiding

In opdracht van het Lierse stadsbestuur voerde Monument Vandekerckhove nv twee opgravingscampagnes uit op een terrein aan de Koepoortstraat en het Sionsplein. Oorspronkelijk stond hier het Sionsklooster. Daarna is het terrein nog gebruikt als school, textiel fabriek, legerkazerne en tenslotte als stadsmagazijnen. Alleen tijdens de eerste opgravingscampagne, van 29 oktober 2014 tot 13 februari 2015, zijn resten uit de steentijden aangetroffen. Dit artikel gaat in op de opgravingsmethode, de stratigrafie en de vondsten. Het lithisch materiaal is onderwerp geweest van een masterproef aan de Universiteit Gent (Verleyesen, 2016). Het archeologisch ensemble wordt bewaard in het Provinciaal Archeologisch Depot van de provincie Antwerpen.

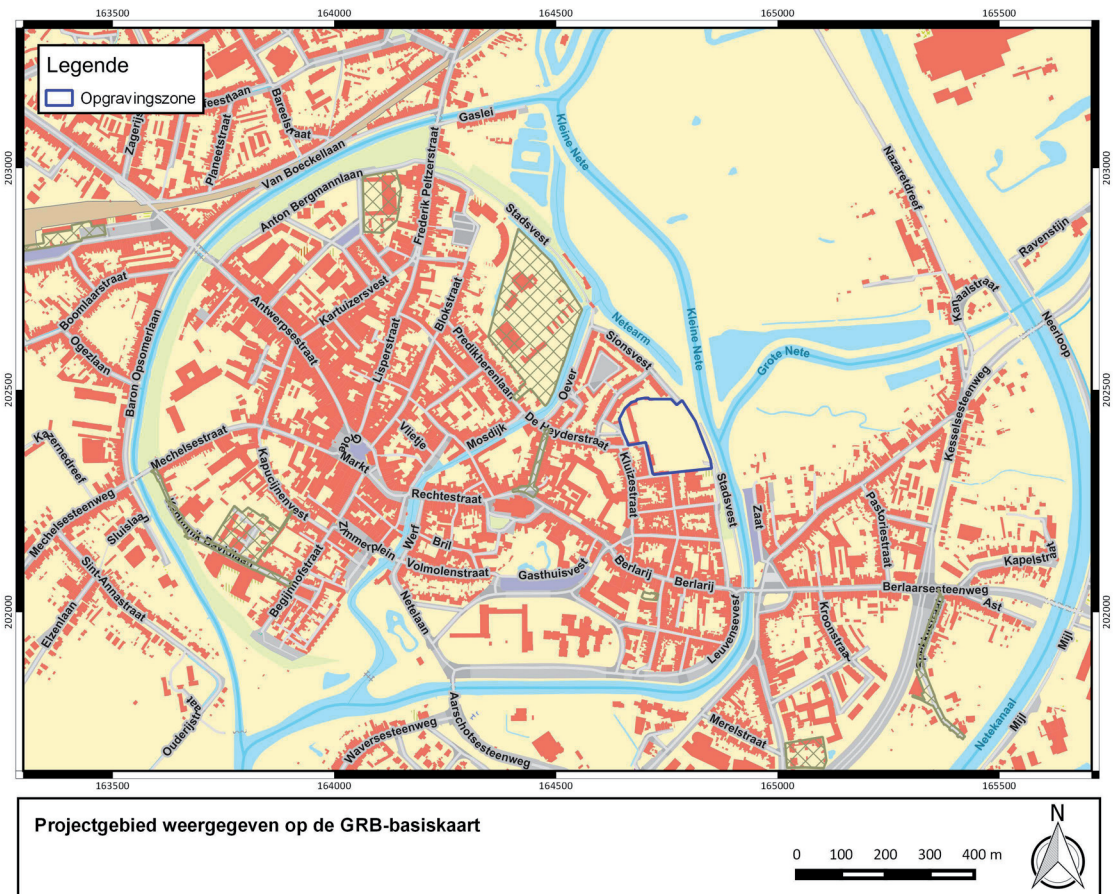

Fig. 1 – Situering van het opgravingsproject binnen de stadskern van Lier.
Location of the excavation within the city center of Lier.

2. Situering van de vindplaats

De site is gelegen op de linkeroever van de Nete, waar de Grote Nete en Kleine Nete samenkomen in de Nete (Beneden-Nete; Fig. 1). Bodemkundig zijn Lier en bijgevolg het opgravingssterrein gelegen op zandgronden tot lichte zandleemgronden. Het terrein zelf staat op de bodemkundige kaart weergegeven als bouwgronden, wat wijst op het feit dat een origineel bodemprofiel niet bewaard is gebleven. Dit is ook bevestigd tijdens de opgravingen (Fig. 2).

3. Opgravingsmethode

De geschiedenis van het terrein maakt dat het grondig verstoord was. De originele bodemopbouw ontbrak vrijwel. Ook van het klooster zelf was weinig bewaard gebleven. Het gaat vooral om opgaand muurwerk, uitzonderlijk nog een vloerniveau. Omwille van de recente puinpakketten werd het opgravingsvlak lokaal aangelegd op de nog aanwezige onverstoorde bodem. Ter hoogte van het kloosterkerkhof gebeurde dat op het niveau van de kerkhofgrond. Het vlak werd machinaal aangelegd en nadien opgeschoond en gefotografeerd.

Tijdens het opschonen werden in eerste instantie losse vuursteenfragmenten aangetroffen. Deze werden ingemeten als puntvondst. Daarna kwamen nog enkele kleinere concentraties aan het licht. Op de koop toe werden twee zeer vage paalsporen herkend. Eén bevatte een kleine hoeveelheid handgevormde aardewerkscherven. Na deze vaststellingen werd beslist verder te werken volgens een gridsysteem.

In totaal zijn twaalf, niet op elkaar aansluitende grids uitgezet met telkens vakken van 50 bij 50 cm. Hierin werd per 5 cm verdiept. De uitgegraven diepte varieert van 5 tot 45 cm. In totaal zijn zo'n 1600 emmers (elk 10 liter) gevuld. Het verzamelde sediment werd nadien nat gezeefd op een maaswijdte van 2 mm. Na drogen is het residu ingezameld en verpakt.

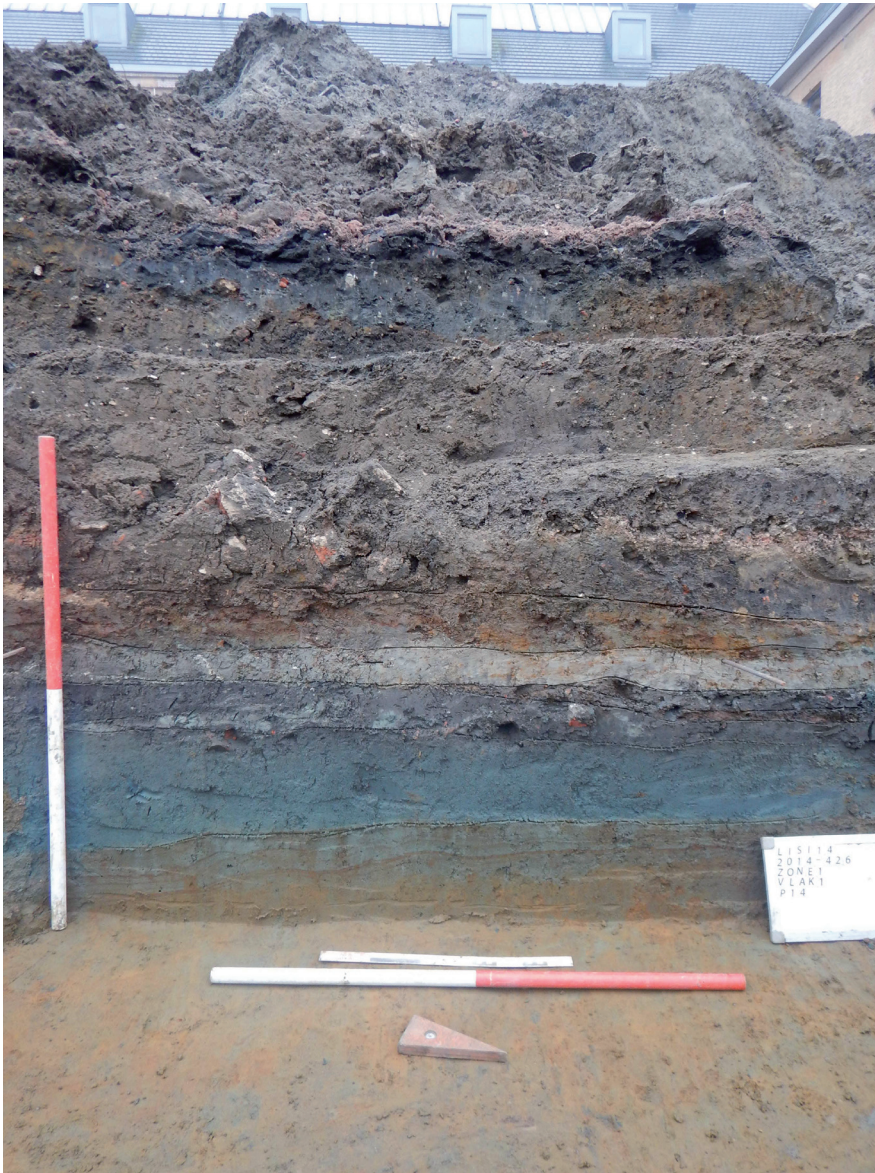

Fig. 2 – Stratigrafie van de site. *Site stratigraphy.*

De massale aanwezigheid van ijzerconcretie maakte dat het gewicht van dit zeefresidu 885 kg bedroeg. In opdracht van het Provinciaal Archeologisch Depot is toen overgegaan tot een specifieke, en enigszins onorthodoxe, verdere verwerking van dit residu. Het werd eerst geïnspecteerd op de aanwezigheid van zichtbare arte- en ecofacten. Daarna werd het geplet en droog gezeefd over een maaswijdte van 2 mm. Een doortastende benadering maar zonder deze aanpak zouden vooral kleinere artefacten totaal onzichtbaar blijven. Hoe dan ook werd het gewicht van het residu gereduceerd tot 84 kg en kwamen meer dan 900 lithische artefacten te voorschijn (Noens, 2015).

4. Lithisch materiaal

4.1. Grondstof

Het merendeel van de lithische vondsten (86 %) is vervaardigd in vuursteen. Hiervoor werd een zeer breed gamma aan vuursteensoorten aangewend. De meerderheid van de artefacten blijkt evenwel in donkergrijze, tamelijk fijnkorrelige vuursteen van betrekkelijk goede kwaliteit vervaardigd te zijn. Een klein assemblage van artefacten (ca. 8 %), waaronder een aantal klingen, lijkt geproduceerd in een homogeen zwarte, zeer fijnkorrelige vuursteen die sterk aanleunt bij Obourg-vuursteen. Enkele artefacten zijn gevormd in vuursteen die enigszins op Ghlin-vuursteen lijkt. Naast vuursteen is tevens een betrekkelijk hoog aandeel Wommersomkwartsiet gebruikt (ca. 14 %). Tienen kwartsiet daarentegen werd slechts voor 2 artefacten aangewend.

	Silex/Flint	WSK/WSQ	TK/TQ	Totaal/Total	%
Chip/chip	428	48	1	477	44,5
Afslag/flake	81	9	1	91	8,5
(Micro)kling/blade(let)	69	15		84	7,8
Onbepaald afhakingfragment/ <i>undetermined removal</i>	265	59		324	30,2
Brokstuk/debris	22	1		23	2,1
Kern/core	4	2		6	0,6
Verfrissingsmateriaal/ <i>rejuvenation removals</i>	5	1		6	0,6
Slagbultsplinter/ <i>bulb splinter</i>	2	1		3	0,3
Potlid/ <i>podlid</i>	11	0		11	1,0
Werktuig/tool	24	6		30	2,8
Kerfrest/ <i>microburin</i>	8	5		13	1,2
Onbepaald werktuigfragment/ <i>undetermined tool fragment</i>	4	0		4	0,4
Totaal/Total	923	147	2	1072	100

Tab. 1 – Algemene typologische samenstelling van de steenindustrie. *General typological composition of the lithic assemblage.*

4.2. Verwerking

Patina is vastgesteld op minstens 55 artefacten; het betreft vooral een blauwwitte tot witgrijze patina. Sporadisch is ook een rode patina vastgesteld. Verbranding lijkt relatief beperkt voor te komen op de steenindustrie. In totaal is slechts ca. 13 % van de artefacten verbrand. Opvallend is het bijzonder lage aandeel van de zwaar verbrande exemplaren (ca. 2 %), wat erop wijst dat bij de opgravingen geen echte hardplaatsen gevonden zijn.

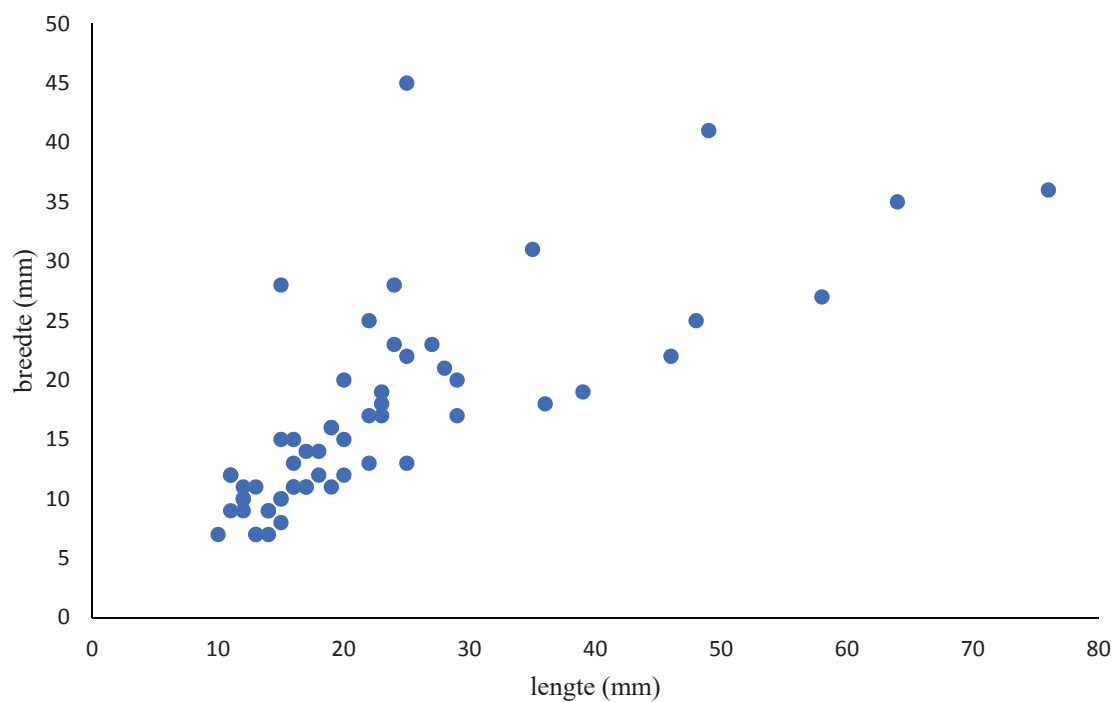

Fig. 3 – Lengte/breedte verhouding van de volledige afslagen. *Length/width ratio of the complete flakes.*

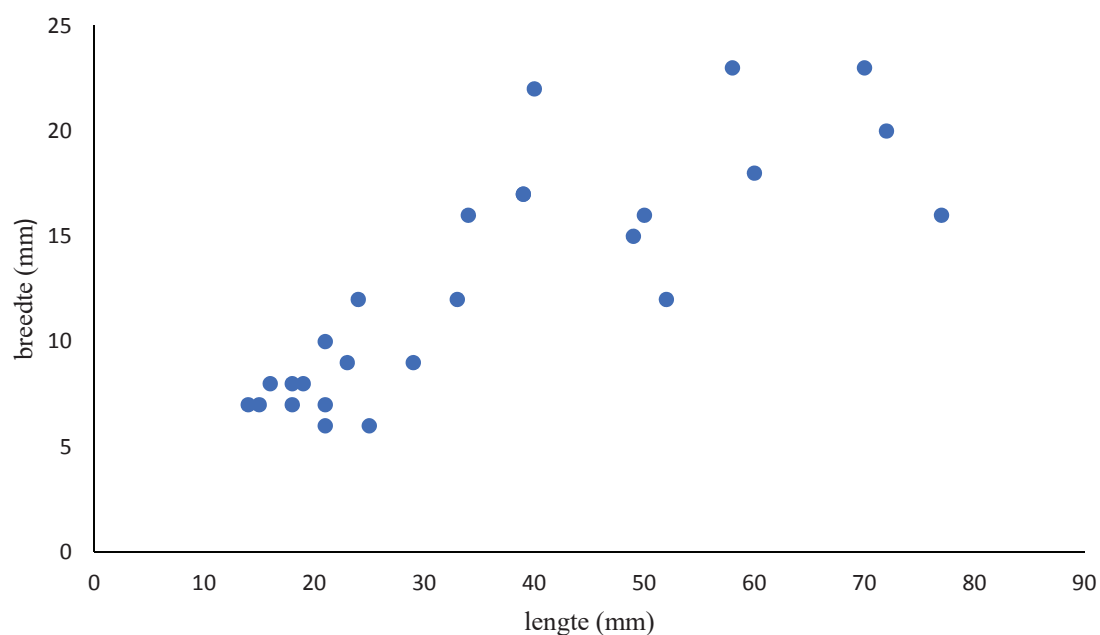

Fig. 4 – Lengte/breedte verhouding van de volledige (micro)klingen. *Length/width ratio of the complete blade(lets).*

4.3. Niet-geretoucheerde artefacten

4.3.1. Kernen en verfrissingsmateriaal

Onder de 6 kernen zijn de exemplaren met twee tegengestelde slagrichtingen dominant (3 ex.). De meeste kernen zijn klein, met uitzondering van een kern vervaardigd in een relatief grofkorrelige, grijsbeige vuursteen met dunne cortex. Dit groter exemplaar draagt duidelijke negatieven van klingen, waarvan op de site merkwaardig genoeg geen exempla-

ren gevonden zijn. Twee kernen, waaronder een kernrestant, zijn op Wommersomkwarsiet gemaakt. Een kern is bewerkt vanuit drie verschillende richtingen voor de productie van onregelmatige afslagen. In totaal zijn 6 kernrandklingen waargenomen.

4.3.2. (Micro)klingen en afslagen

Afslagen en (micro)klingen zijn bijna evenredig vertegenwoordigd. Slechts een zevental volledige artefacten kunnen als kling bestempeld worden; twee ervan zijn in Obourgachtige vuursteen vervaardigd. Daarnaast zijn er relatief veel klingen die als basis gediend hebben voor werktuigen vooral van finaalpaleolithische signatuur, zoals enkele *Federmesserspitsen*, een steker en een afgeknotte kling (zie verder). Een zeer regelmatige (Montbani)kling met perfect parallelle ribben en boorden, vervaardigd in donkerbruine, erg fijnkorrelige vuursteen is duidelijk van laatmesolithische makelij. Eenzelfde, weliswaar minder regelmatige debitagestijl is waargenomen bij een aantal (micro)klingen in Wommersomkwarsiet. De overige microklingen zijn doorgaans onregelmatig en relatief kort. De meeste afslagen zijn niet groter dan 3 cm.

Een primaire technologische analyse geeft aan dat relatief veel artefacten in Obourgachtige vuursteen bidirectioneel zijn afgebouwd, in tegenstelling tot artefacten in andere vuursteen-soorten en Wommersomkwarsiet die bijna allemaal uitsluitend unidirectionele dorsale afhakingsnegatieven vertonen.

4.3.3. Stekerafslagen

Een enkel artefact kan als stekerafslag gedetermineerd worden. Het exemplaar is in Wommersomkwarsiet vervaardigd.

	Silex/Flint	WSK/WSQ	Totaal/Total
Geretoucheerde afslag/ <i>retouched flake</i>	3	1	4
Geretoucheerde microkling/ <i>retouched blade(let)</i>	4		4
<i>Federmesser spits/Federmesser point</i>	4		4
(Micro)kling met afgestompte boord/ <i>backed blade(let)</i>	2		2
Schrabber/ <i>scraper</i>	5		5
Steker/ <i>burin</i>	1		1
Boor/ <i>borer</i>	1		1
Afgeknotte kling/ <i>truncated blade</i>			
Microliet/ <i>microlith</i>	4	5	9
Werktuigfragment/ <i>tool fragment</i>	4		4
Totaal/Total	28	6	34

Tab. 2 – Typologische samenstelling van de werktuigen. *Typological composition of the toolkit.*

4.4. Geretoucheerde artefacten

4.4.1. Pijlbewapening

Vier spits(fragment)en vervaardigd op kling (Fig. 5:6-7, 9-10) zijn aan een boord zorgvuldig afgestompt waardoor ze als *Federmesserspitsen* kunnen beschouwd worden. Ze zijn uit erg uiteenlopende vuursteen-soorten vervaardigd. De afstomping situeert zich bij alle exemplaren op de linkerboord; bij drie exemplaren verloopt de afgestompte boord mooi

convex. Enkel bij spits (Fig. 5:10), vervaardigd op een brede kling in Obourg-vuursteen, verloopt de afstomping eerder convex-concaaf. Daarnaast noteren we de aanwezigheid van 2 klingfragmenten met een vergelijkbare retouche (Fig. 5:5 & 5:8), die wellicht eerder als klingen met afgestompte boord dienen geïnterpreteerd te worden. Beide exemplaren zijn in dezelfde beigrijze, matig grofkorrelig vuursteen, enigszins gelijkend op Haspengouwse vuursteen, vervaardigd.

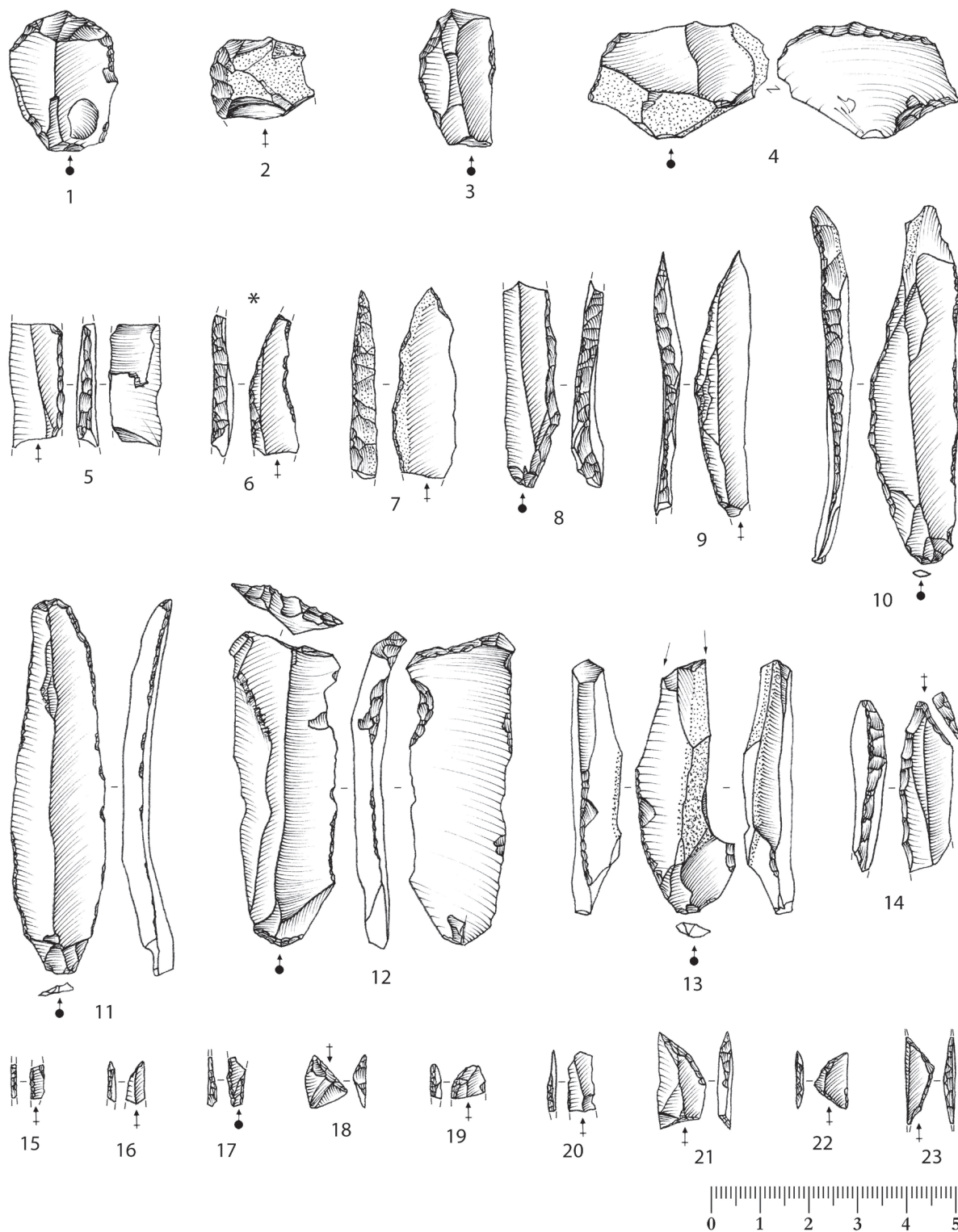

Fig. 5 – Overzicht van de belangrijkste lithische werktuigen. *Overview of the most important lithic tools.* Ech.: 4/5.

In totaal werden 9 microlieten (Fig. 5:15-23) aangetroffen, waarvan 5 typologisch konden gedetermineerd worden. Voor eerst zijn er twee volledige driehoeken, waaronder één ongelijkbenige (Fig. 5:23) en één gelijkbenige (Fig. 5:22). Opvallend is dat beide in Wommersomkwarstiet vervaardigd zijn. Een microliet kon als een eerder atypische spits met afgestompte boord (Fig. 5:18) gedetermineerd worden. Verder noteren we de aanwezigheid van een mediaal fragment van een smalle microkling met afgestompte boord (Fig. 5:15) en een trapezium (Fig. 5:21) van het asymmetrische type. De overige microlieten zijn te sterk gefragmenteerd voor verdere determinatie.

Aansluitend bij de microlieten vermelden we het voorkomen van 13 kerfresten, waarvan 5 in Wommersomkwartsiet. Twee kerfresten zijn van het Krukowski-type. De ware kerfresten zijn voornamelijk proximaal (7 ex.); 5 ervan zijn rechts gelateraliseerd.

4.4.2. Gemene werktuigen

De vijf aangetroffen schrabbers (Fig. 5:1-4) zijn doorgaans relatief klein van afmetingen. Vier exemplaren zijn schrabbers op afslag voorzien van een enkel schrabhoofd, dat steeds distaal gelegen is. De vijfde schrabber (Fig. 5:11) wijkt af doordat hij op een lange, vrij regelmatige kling is gemaakt. Het schrabhoofd is bijzonder smal en de beide boorden dragen sporen van discontinue retouches, die vermoedelijk als gebruiksretouches mogen beschouwd worden.

De enige steker binnen dit ensemble is een typische tweeslag(hoek)steker vervaardigd op een brede kling (Fig. 5:13). De stekerpunt is afgebroken en de linkerboord vertoont proximaal en mediaal nog continue korte en steile retouches. Verder vermelden we een mooi gevormde, brede kling in Obourgachtige vuursteen voorzien van een distale, schuine afknotting (Fig. 5:12). Een boorfragment (Fig. 5:14) lijkt vervaardigd op een fragment van een relatief smalle kling met zorgvuldig afgestompte boord. Zowel de afstomping als de vuursteensoort gelijken opvallend sterk op deze van de hogergenoemde klingfragmenten met afgestompte boord.

Onder de eenvoudig geretoucheerde afslagen en (micro)klingen zijn vooral twee fragmenten van erg regelmatige, Montbani-achtige klingen vermeldenswaard. Beide zijn voorzien van een zwakke kerf gevormd door typische Montbani-retouches. Het best bewaarde exemplaar is in Haspengouwse vuursteen vervaardigd.

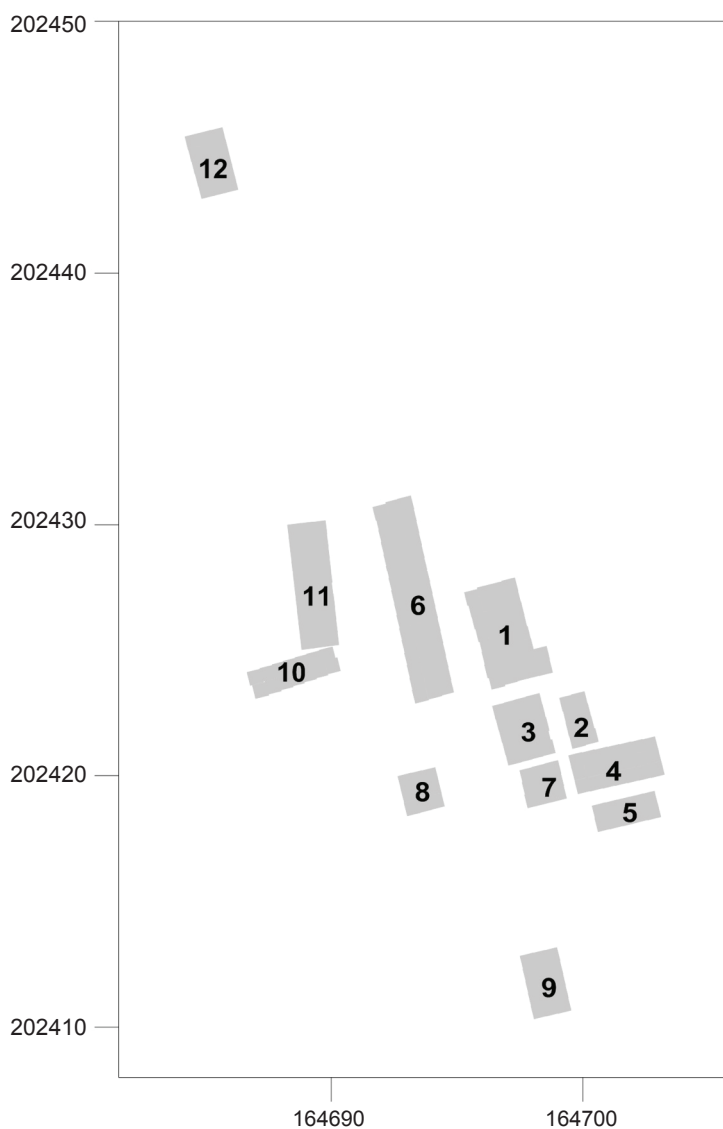

Fig. 6 – Lokalisatie van de 12 uitgezeefde werkputten.
Position of the sieved sectors.

4.4.3. Ruimtelijke verspreiding

Door het zeer sterk verstoorde karakter van de site, kunnen slechts weinig zinvolle uitspraken over de ruimtelijke spreiding van de lithische vondsten geformuleerd worden. Het is evenwel duidelijk dat lang niet alle werkputten dezelfde dichtheid aan vondsten hebben opgeleverd (Fig. 6, 7, 8). Vooral werkputten 12, 3 en 11 vallen op door een zeer hoge vondstdichtheid. De talrijke manueel ingemeten vondsten tussen werkput 12 en 11 (Fig. 7) doen het bestaan van een grote lithische concentratie tussen beide in vermoeden. Het verspreidingspatroon van Wommersomkwarsiet (Fig. 9) laat duidelijk zien dat deze grondstof in twee afzonderlijke sectoren gedebiteerd is; zowel in werkput 12 en 3 is sprake van een duidelijke clustering.

Uit de verspreiding van de kerfresten, microlieten en *Federmesserspitsen* is geen duidelijk patroon af te leiden.

5. Aardewerk

Uit één van de paalsporen werden enkele handgevormde scherven gerecupereerd. Het gaat om een klein paalspoor dat zich onder één van de kloostermuren bevond. Het aardewerk is zeer verweerd. Het gaat om 14 wandfragmenten (183 g) met een dikte tussen 9 en 11 mm, van eenzelfde type aardewerk en vermoedelijk dezelfde pot. Slechts twee fragmenten passen aan elkaar. De vorm van de pot(ten) is bij gebrek aan een groter profiel of diagnostisch materiaal niet te reconstrueren. Het aardewerk is grof verschaald met verbrande vuursteen, waarvan kleine en grote (max. 8 mm) fragmenten zichtbaar zijn aan het scherfoppervlak. Enkele vuursteenfragmenten vertonen een afgerond en verweerd (gerold) oppervlak. Het lijkt te gaan om kleine rolkeien die na verbranding zijn verbrijzeld om als magering aan de klei toe te voegen. In mindere mate zijn bij een aantal scherven zeer fijne, lineaire poriën zichtbaar die kunnen wijzen op de toevoeging van fijn en vezelig plantaardig materiaal. Het breukenpatroon van de scherven en een aantal N-voegen tonen aan dat het aardewerk is opgebouwd met kleirollen, al dan niet in combinatie met andere technieken. Slechts bij één fragment zijn de oppervlakken goed genoeg bewaard om de afwerking te zien. Zowel de binnen- als buitenwand zijn geglad of gepolijst. Door het ontbreken van diagnostisch materiaal en door de kleine hoeveelheid scherven is dit aardewerk moeilijk te dateren. De opbouw met kleirollen en het verschaalen met silex wijzen in de richting van een datering in het (midden-)neolithicum.

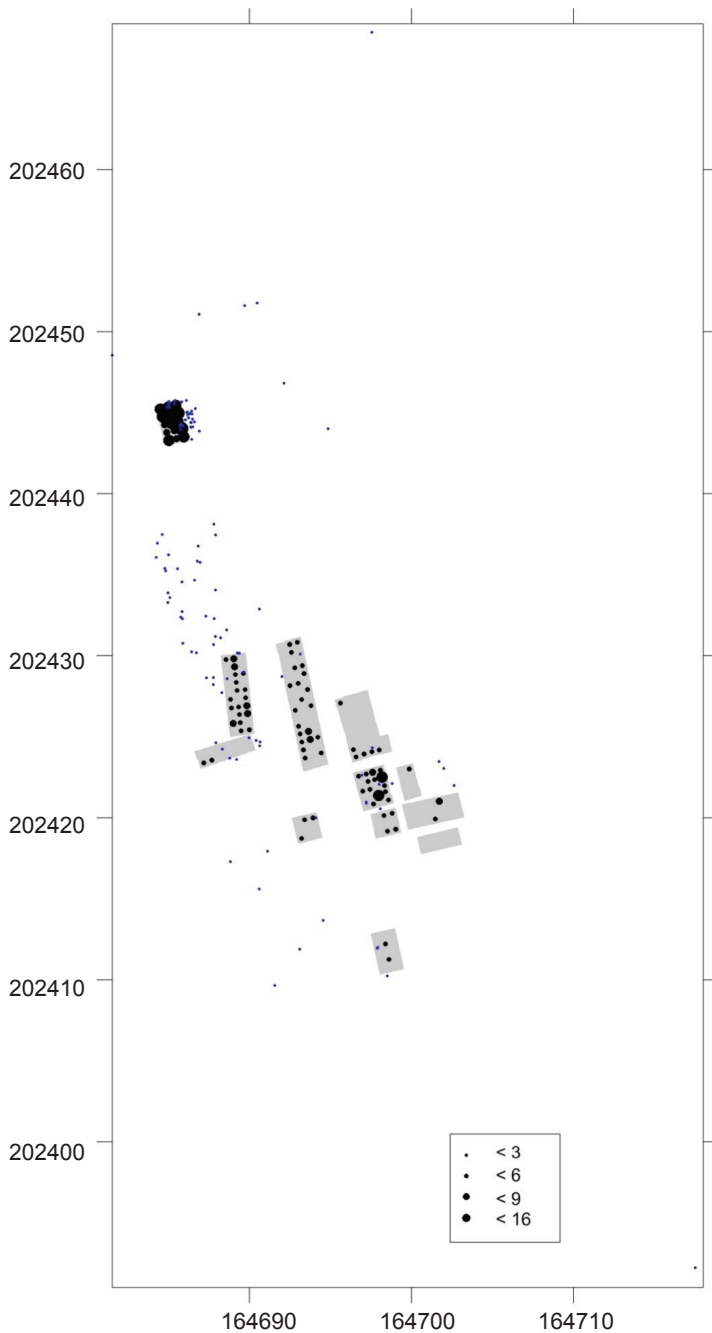

Fig. 7 – Vondstdensiteit per 1/4 m² binnen de uitgezeefde sectoren met aanduiding van de manueel verzamelde vondsten.

Map of the find density per 1/4 m² within the sieved sectors and the position of isolated shoveled finds.

6. Koolstofdateringen

In het zeefresidu werden enkele geïsoleerde, verkoolde hazelnootschelpen aangetroffen, waarvan 3 voor datering aan het KIK werden voorgelegd.

Slechts een datering (RICH-22226) is in overeenstemming met de typologie van het lithisch materiaal. Met een gecalibreerde ouderdom tussen 10250-9930 cal BP situeert deze datering het vondstmateriaal uit het centrale deel van de opgraving in het vroeg-mesolithicum (Crombé *et al.*, 2009). De twee resterende dateringen verwijzen naar activiteiten op de locatie tijdens het finaal-neolithicum (RICH-22228) en de ijzertijd (RICH-22225).

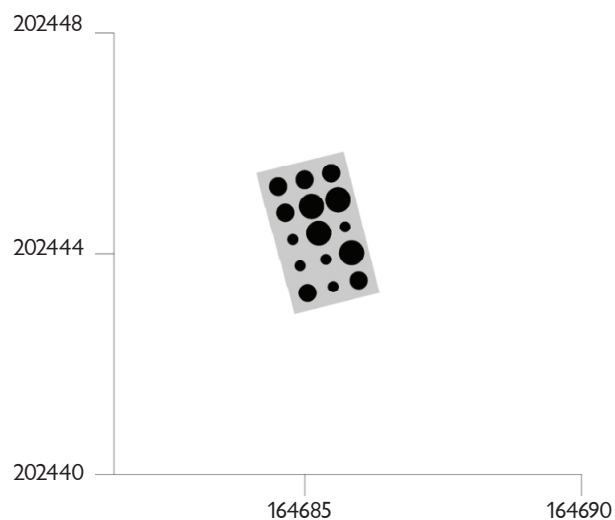

Fig. 8 – Detail van sector 12. *Detail of sector 12.*

Positie/Location	Lab. Nr.	BP	68,2 % (cal BP)	95,4 % (cal BP)
Grid 6-S939-402	RICH-22228	3887 ± 36	4410 (66,7 %) 4280 4270 (1,5 %) 4250	4420 (92,9 %) 4220 4200 (2,5 %) 4180
Grid 12-S1442-1712	RICH-22225	2239 ± 31	2330 (16,9 %) 2300 2250 (51,3 %) 2160	2340 (24,9 %) 2290 2280 (70,5 %) 2150
Grid 3-S623-312	RICH-22226	8993 ± 45	10240 (66,4 %) 10150 9990 (1,8 %) 9970	10250 (73,7 %) 10120 10070 (21,7 %) 9930

Tab. 3 – Lijst van koolstofdateringen op verkoolde hazelnootschelpen.
List of radiocarbon dates on carbonized hazelnut shells.

7. Algemene interpretatie

Uit bovenstaande beknopte analyse blijkt duidelijk dat we hier te maken hebben met een sterk gemengde context. Typologisch zijn er heel duidelijke indicaties voor de aanwezigheid van meerdere bewoningsfasen op de site. De spitsen en (micro)klingen met afgestompte boord, samen met de typische steker en schuin afgeknotte kling verwijzen ontegensprekelijk naar het finaal-paleolithicum. Mogelijk sluiten de artefacten vervaardigd in Obourgachtige vuursteen hierbij aan.

Het overgrote merendeel van de vondsten behoort evenwel tot het mesolithicum. Helaas is het aantal diagnostische artefacten te beperkt om hierin specifiek te zijn. De enkele determineerbare microlieten geven wel duidelijk aan dat er in deze kleine steenindustrie verschillende mesolithische fasen zijn vertegenwoordigd. De beide driehoeken en de atypisch afgestompte spits horen eerder thuis in het vroeg-mesolithicum, wat ook bevestigd wordt door een van de koolstofdateringen, die verwijst naar de eerste helft van het Boreaal. Opvallend is dat beide driehoeken vervaardigd zijn in Wommersomkwarsiet. Dit betekent natuurlijk niet meteen dat de ganse industrie in Wommersomkwarsiet van vroegmesolithische ouderdom is. Met 12 % ligt het percentage aan Wommersomkwarsiet merkbaar hoger dan algemeen verwacht voor het vroeg-mesolithicum (Gendel, 1982; Crombé, 2017), rekening houdend met de afstand tot de ontsluiting (ca. 40 km). Bovendien bevat de site enkele artefacten die refereren naar jongere mesolithische fasen. Zo is er een smalle microkling met afgestompte boord die midden- of laatmesolithisch is, evenals een trapezium en enkele al dan niet-geretoucheerde Montbaniklingen van duidelijk laatmesolithische oorsprong.

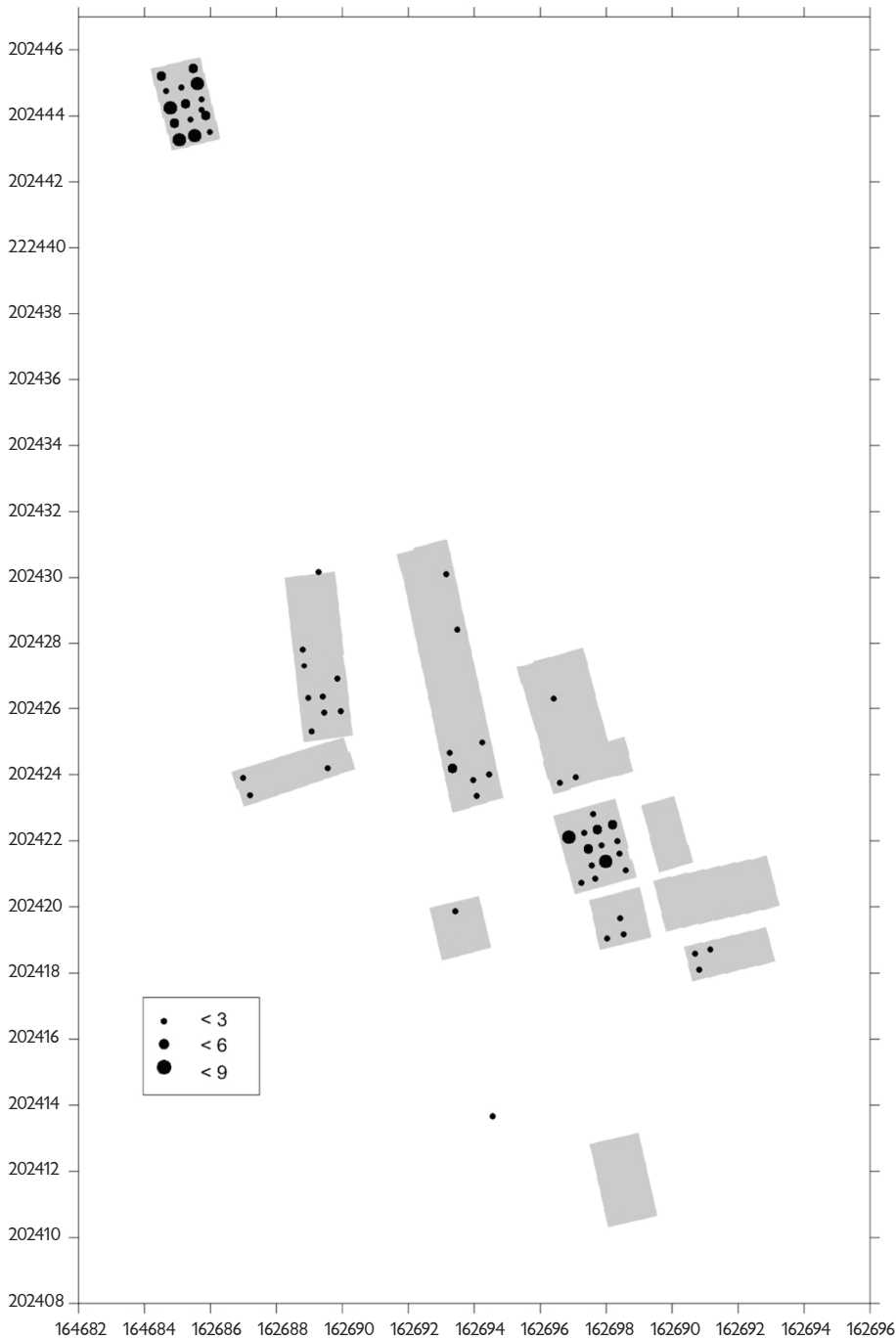

Fig. 9 – Verspreiding van de artefacten in Wommersomkwartsiet.
Distribution of the artefacts in Wommersom quartzite.

8. Besluit

Net zoals een reeks recente gelijkaardige meldingen van prehistorische toevalsvondsten in steden, zoals Gent (Ryssaert *et al.*, 2003; Van den Breemt & Vermeiren, 2004), Ninove (Sergant *et al.*, 2009), Mechelen (Troublyen *et al.*, 2013) en Tongeren (Vanderhoeven *et al.*, 2014; De Winter, 2009, De Winter & Driesen, 2010), bewijzen de opgravingen te Lier-Sion nogmaals dat in stadscontext wel degelijk rekening moet gehouden worden met de aanwezigheid, weliswaar niet altijd in optimale bewaringsomstandigheden, van prehistorische sites. Al te vaak wordt hier nog steeds onvoldoende rekening mee gehouden bij archeologisch vooronderzoek of het opmaken van een archeologienota. Dit leidt vaak tot onvoorziene kosten die meestal moeilijk te verhalen zijn op de bouwheer.

Ondanks zijn partiële bewaring is de prehistorische site van Lier-Sion van belang vermits tot nog toe bitter weinig gekend is over de prehistorische bewoning in de brede regio. Zoals Noens *et al.* (2012) stellen, heeft dit vooral te maken met een quasi gebrek aan gericht onderzoek.

Samen met de site van Lier-Duwijck II (Noens *et al.*, 2012) toont het onderzoek in het stadscentrum van Lier aan dat ook deze regio nog een groot potentieel voor toekomstig steentijdonderzoek heeft.

Bibliografie

CROMBÉ P., 2017. Abrupt cooling events during the Early Holocene and their potential impact on the environment and human behaviour along the southern North Sea basin (NW Europe). *Journal of Quaternary Science*, online: 10 jul. 2017, DOI: 10.1002/jqs.2962.

CROMBÉ P., VAN STRYDONCK M. & BOUDIN M., 2009. Towards a Refinement of the Absolute (Typo)Chronology for the Early Mesolithic in the Coversand Area of Northern Belgium and The Southern Netherlands. In: CROMBÉ P., VAN STRYDONCK M., SERGANT J., BOUDIN M. & BATS M. (ed.), *Proceedings of an international meeting, Brussels, May 30th-June 1st 2007 "Chronology and Evolution within the Mesolithic of North-West Europe"*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge: 95-112.

DE WINTER N., 2009. *Het archeologisch onderzoek op de hoek van de Pliniuswal en de Bilzersteenweg te Tongeren*. ARON bvba.

DE WINTER N. & DRIESEN P., 2010. Tongeren: Elisabethwal. *Het Oude Land van Loon*, 89: 129-133.

GENDEL P., 1982. The distribution and utilization of Wommersom quartzite during the Mesolithic. In: GOB A. & SPIER F. (ed.), *Le Mésolithique entre Rhin et Meuse*, Publications de la Société Préhistorique Luxembourgeoise, Luxembourg: 21-50.

NOENS G., 2015. *Eindverslag van een zeef-, selecteer- en evaluatieonderzoek van het zeefresidu uit een vakkenopgraving & inschatting van het potentieel van de steentijdvindplaats voor verdere analyse*. Gate-rapport, 93.

NOENS G., MIKKELSEN J. H., CRUZ F., LA-

LOO P., TEETAERT D., TRACHET J. & VAN GOIDSENHOVEN W., 2012. Kartering & waardering van een steentijdvindplaats met resten uit het mesolithicum te Lier-Duwijk II (prov. Antwerpen, B). *Notae Praehistoricae*, 32: 213-226.

RYSSAERT C., PERDAEN Y. & VAN DEN BREM A., 2003. Een verrassende steentijdvondst te Gent-Twee Kerkenstraat. *Notae Praehistoricae*, 23: 45-53.

SERGANT J., LOMBAERT L., CHERRETTÉ B., CLEMENT C., DE MAYER W. & KLINKENBORG S., 2009. Een (vroeg)mesolithische site op de Graanmarkt te Ninove (Oost-Vlaanderen, B). *Notae Praehistoricae*, 29: 113-119.

TROUBLEYN L., MEYLEMANS E. & DILS J., 2013. Steentjes onder de stad: een kleine concentratie lithische artefacten te Mechelen 'Stompaertshoek' (prov. Antwerpen, B). *Notae Praehistoricae*, 33: 55-60.

VAN DEN BREM A. & VERMEIREN G., 2004. Archeologisch vooronderzoek op het Sint-Pietersplein en aan de Twee Kerkenstraat. *Handelingen voor de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, LVIII: 23-58.

VANDERHOEVEN A., VYNCKIER G., LENTACKER A., ERVYNCK A., VAN NEER W., COOREMANS B., DEFORCE K., VANDENBRUANE M., VAN HEESCH J. & DE BIE M., 2014. Het oudheidkundig bodemonderzoek aan de Sacramentstraat te Tongeren. Eindverslag 1993. *Relicta. Archeologie, monumenten- en landschapsonderzoek in Vlaanderen*, 11: 7-162.

VERLEYSEN A., 2016. *Ruimtelijke, typologische en technologische studie van een Finaal-Paleolithische/Vroeg-Mesolithische lithische industrie te Lier-Sion (prov. Antwerpen)*. Niet-uitgegeven Masterscriptie UGent.

Abstract

During the excavation of a Medieval abbey in the city center of Lier (province of Antwerp, B) some handmade pottery sherds as well as a small assemblage of 1072 lithic artifacts were discovered through wet sieving of the undisturbed soil in between the Medieval remains. Some diagnostic artifacts indicate the existence of a multi-period site, being used during the Final Palaeolithic (*Federmesser* culture), different stages of the Mesolithic and the Neolithic. The Final Palaeolithic is represented by some typical *Federmesser* arch-backed points, a dihedral burin and a truncated blade, some made on black, fine-grained Obourg-like flint. The Mesolithic assemblage is characterized by an important debitage on Wommersom quartzite (ca. 12 %); however it is not clear whether the Mesolithic assemblage is homogeneous, as there are type-fossils of both the Early (triangles) and Late Mesolithic (a trapeze, Montbani blades). A radiocarbon date on a single fragment of carbonized hazelnut shell yielded an age in the first half of the Boreal, corroborating the presence of an Early Mesolithic occupation phase. The handmade pottery fragments can be roughly dated to the (Middle) Neolithic on the basis of the flint tempering.

Keywords: Lier “Sion”, Prov. of Antwerp (BE), Final Palaeolithic, *Federmesser* Culture, Mesolithic, Wommersom quartzite, Neolithic.

Samenvatting

Tijdens stadskernonderzoek te Lier in 2014 en 2015 werden plaatselijk in de ongestoorde bodem prehistorische vondsten verzameld, waaronder enkele (midden)neolithische scherven en 1072 lithische artefacten. Onder laatstgenoemde bevinden zich artefacten kenmerkend voor verschillende prehistorische fasen, waaronder het finaal-paleolithicum (meerdere *Federmesserspitsen*, een tweeslagsteker en aan afgeknotte kling), het vroeg-mesolithicum (2 driehoeken) en het laat-mesolithicum (1 trapezium en enkele Montbaniklingen). Ongeveer 12 % van de steenindustrie is vervaardigd in Wommersomkwartsiet. Een koolstofdatering op verkoolde hazelnootschelp bevestigt de vroegmesolithische ouderdom van een deel van de steenindustrie.

Trefwoorden: Lier “Sion”, Prov. Antwerpen (BE), finaal-paleolithicum, *Federmessercultuur*, mesolithicum, Wommersomkwartsiet, neolithicum.

Philippe CROMBÉ
Aaron VERLEYSEN
Dimitri TEETAERT
Universiteit Gent, Vakgroep Archeologie
35, Sint-Pietersnieuwstraat
BE – 9000 Gent
philippe.crombe@ugent.be
aaron.verleyesen@gmail.com
dimitri.teetaert@ugent.be

Gunther NOENS
GATE Archaeology
73, Dorpsstraat
BE – 8450 Bredene
gunther.noens@gatearchaeology.be

Marie LEFERE
Monument Vandekerckhove nv
54, Oostrozebekestraat
BE – 8770 Ingelmunster
marie.lefere@gmail.com

Mathieu BOUDIN
Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
1, Jubelpark
BE – 1000 Brussel
mathieu.boudin@kikirpa.be

Ignace BOURGEOIS
Provincie Antwerpen, Dienst Erfgoed
22, Koningin Elisabethlei
BE – 2018 Antwerpen
ignace.bourgeois@provincieantwerpen.be